

ПОДГОТОВКА НА УЧИТЕЛИТЕ ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Иван Иванов

PREPARATION OF THE TEACHERS FOR INTERCULTURAL EDUCATION

Ivan Ivanov

ABSTRACT

Presents information on problems of intercultural education in Bulgaria: essences, preconditions, development. Information on original experience of Shoumen University "Bishop Konstantin Preslavsky" in making teacher education more intercultural. Details on this type of training given to educational programs.

Ivan Ivanov is Assoc. Professor (Docent) Konstantin Preslavsky University of Shoumen, Bg, Head of Department of Pedagogy and Psychology, E-mail: ivanov1@gbg.bg

УВОДНИ ДУМИ

Съвременният свят се характеризира с няколко основни тенденции. Той е мултикултурен и намаляването на ефектите от противопоставянето и осъзнаването на различията в интернационален и културен план има огромно значение. Светът се глобализира - хората са в нарастваща икономическа, научна, културна и политическа взаимозависимост; глобалните измерения на културата започват да доминират над локалните. В съвременното образование интернационалните тенденции вземат връх над тенденциите за сепаратизъм и културно разделение. Училището става мултикултурно - по редица оценки, към 2010 г. повече от 70% от класовете в САЩ и Европа ще са от деца от различни етноси и раси и практически всички училища ще са многоезични и мултикултурни (това важи и за България).

Тези тенденции влияят пряко и върху Българската образователна система. Интеркултурното образование няма алтернатива. Редица негови въпроси са предмет на дискусия, която се води у нас през последните 5-6, а в света през последните 20-30 години.

1. НЯКОИ ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ. Мултикултурализмът се определя от Фоуърс и Ричърдсън (Fowers, Richardson, 1996) като "социално-интелектуално движение, което приема разнообразието като основна ценност и основен принцип и изисква с всички културни групи да се отнасят с уважение като към равни... в основата си това е морално движение, което е предназначено да увеличи достойнството, правата и признанието на различните групи." Това е

едно либерално-идеалистическо движение, което разширява идеята за индивидуалната уникалност към културните групи.

ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗЪМ. Интеркултурността е един сравнително нов феномен и това обяснява актуалността му в педагогическата теория. Той е политически, правен, етически, религиозен и педагогически проблем, доколкото се основава на принципите на свободата, толерантността и любовта, които са едно като категории, а друго като конкретни социални практики. Той зависи и от състоянието на междудържавните отношения както в региона, така и в глобален мащаб. Той противоречи в много голяма степен на натрупания опит и традициите в образованието, основани на етноцентристки подход.

Интеркултурността е понятие, което отразява най-точно процесът, който се развива повсеместно през втората половина на нашия век. Започнал като един отговор на расизма и асимилационната политика и като една философска концепция, той се трансформира в социална, медийна и особено в образователна практика. Последното е особено важно, тъй като изисква изграждане на определен модел на мислене и поведение в бъдещото дейно поколение.

Терминът «интеркултурно» и производните от него поставя акцент върху динамиката на процесите на акултурация - предполага реални взаимоотношения (интеракции) и взаимозависимости. Различията с «мултикултурно» и други производни е в това, че те акцентират върху статичните характеристики на ситуацията.

В англоезичната литература терминът “интеркултурно” се употребява рядко, за разлика от други езици - основно европейски. “Мултикултурно” е широко употребяван и контекстен термин. В литературата след 90-те години смисълът му се свързва повече с динамиката на акултурационните процеси и взаимното обогатяване на културите, т.е. практически термините “интеркултурно” и “мултикултурно” се покриват.

2. СЪЩНОСТ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

МУЛТИКУЛТУРНОСТ И ИНТЕРКУЛТУРНОСТ В ОБРАЗОВАНИЕТО. Мултикултурното образование и свързаната с него педагогическа теория се заражда и развива най-динамично в САЩ и Западна Европа през 60-те години на XX век.

Първата фаза е на формиране на проблематиката и критичен подход към съществуващата практика. Изразява се в открояване на националните и етнически различия, проучване на специфичните проблеми на възрастните и децата от съответните етноси, приемане на постановките за плурализъм на културата и за противопоставяне на асимилационизма.

Втората фаза (70-те години) се характеризира с приемане на тезата за равенство на различните култури и особено на езиците и интеграцията им в училищната практика. Свързва се с проучване на училището като система от социални, икономически и пр. фактори, които влияят на този процес. Основният проблем е този за билингвизма.

Третата фаза (80-те години) е постепенен преход към интеркултурно образование и интеркултурна педагогика. От педагогика на интеграцията, тя постепенно става педагогика на взаимодействието. Става преход от общи постановки към конкретно приложение на тази теория.

Четвъртата фаза (90-те години) е на разработване на специфични образователни проекти, които са насочени към специфични адресати и които включват освен училището и други институции и частни фактори. Интеркултурното образование се свързва с концепцията за «мондиализация на културата», като противопоставяне на практиката за доминиране на една култура над друга.

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ. Всички концепции за интеркултурно образование се основават на общи предпоставки, съдържат общи ръководни принципи за действие, споделят желанието да направят културния плурализъм и етническото разнообразие основна съставка на образователния процес. Тези общи предпоставки са няколко.

Социалната реалност. Почти всички страни са културно плуралистични, социално, езиково, религиозно и расово стратифицирани. В същото време, във формалните обществени аспекти (политика, методи, разпределение на властта) преобладават мнозинственият етноцентризъм и културните ценности на средната класа. Същото е характерно и за образованието. В него процъфтява неофициалното неравенство, проявяващо се в расизъм, етноцентризъм, предразсъдъци, фаворитизъм, дискриминация, културна хегемония. Доминират мнозинствените културни стандарти. Неспазването им се разглежда като отклонение от правилната линия. Интеркултурното образование е потенциално средство за коригиране на тези несправедливости.

Влиянието на културата и етническата принадлежност върху човешкото развитие. Културата формира човешкото поведение, отношения и ценности. Социализацията е културен феномен. Тя става проблематична, когато образованието е основано на един културен модел и изключва всички други или когато се налага на културно различни деца.

Условия за ефективно образование. Образованието е културен процес, реализиращ се в социален контекст. За да стане то по-достъпно и равноправно за разнообразните по култура

ученици, техните култури трябва да са познати и по този начин да се отстрани незнанието, наложено на образованието от доминиращия културен опит.

Философски предпоставки: постмодернизмът. От края на 60-те години започна интензивен процес на промяна на възгледите в литературата, изкуството, философията и науката, свързан с промяната и разпада на тези социални форми и ценностни ориентации, които се свързват с модерността (индустриалното общество). Този процес се означава като постмодернизъм. Отрича се абсолютното знание, авторитетите и единствените метанаративни теории, вместо тях се извежда на преден план контекстът (дискурсът) и множествените хоризонти (възможности).

Постмодернизмът е отрицание на културната политика на модернизма (твърди културни граници) на множество различни нива (културен релативизъм). Той теоретизира културата като фундамент за политиката; в контекста на променливите идентичности, преодоляване на границите и несинхронна памет. Отрича се културата като система от граници, универсализацията на езика, културният есенциализъм (хай-култура). Значително място в това отношение се определя на индивидуализацията на идентичността и новите социални формирования. Постмодерната субективност е многократна, слоеста и неунитарна; съставена от различия и противоречива. Обществото е силно фрагментирано. Изходна клетка (и реална единица) в историята е човешкият индивид (своеобразен и неповторим). Затова и всяка общност, всяка колективна норма и общо правило са спрямо него насилие, репресия, от които той се стреми да се освободи.

В модерното общество образованието се основава на традиционна система от ценности и практически умения. В постмодерното общество тенденциите в образованието са няколко:

1. Човешките отношения, изкуството и образованието се основават на множество различни ценности и тези ценности вероятно са в конфликт. Трябва да има различни образования, а не просто модификация на "господстващата тенденция". Образованието е индивидуално, то е "поле", "пространство", в което всеки търси и намира своята "образователни траектория".

2. Няма единна "форма на образование", образованието трябва да задоволява нуждите на разнообразните групи и индивиди. Традиционно в училище образованието е с тенденция за Евроцентризъм, ориентация към средната класа, маскулинизация на културата и култура на бялата раса.

3. Обучението трябва да е последователно демократично и диалогично.

Педагогически предпоставки: постмодерната педагогика. Постмодерната педагогика разглежда образованието като средство за възпроизводство на демократичното общество.

во, като политическа дейност. За нея то е средство за създаване на граждани, способни да контролират собствения си живот.

Постмодерната педагогика е педагогика на различията - тя е основана на различни етически дискурси. Обединяващото тези етически дискурси е борбата против неравенството, несправедливостта и за разширение на основните човешки права.

Постмодерната педагогика създава нови форми на знанията чрез разрушение на дисциплинарните граници (интердисциплинарно знание). Тя включва ежедневно знание и дава шанс на тези, чийто гласове традиционно не се чуват (културата на тишината) в пределите на монолитните култури.

Постмодерната педагогика е педагогика на специфичното. Учениците и учителите са агенти в рамките на специфични истории, култури и социални отношения. Училището произвежда и легитимизира определени културни ресурси. То трябва да дава алтернативни възможности.

Учителите често се основават на лъжливата представа, че техните ценности, вярвания и действия са норма за всеки и че са извън всякакви културни ограничения или са културно неутрални. Това е особеност на традиционната педагогика и психология, които се стремят да нямат никакво отношение към която и да е конкретна култура и все още предстои да бъдат диференцирани в контекста на културно плуралистичната ситуация в училище. Идеята за универсален подход към детето, независимо от неговата културна идентичност е парадоксален.

СЪЩНОСТ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Може да дадем следното определение: *образователен процес, в който участниците, представители на разнообразни етнически, расови, религиозни и социални групи и съобразно със своите институционални роли, традиции и интереси, работят кооперативно, в дух на взаимозависимост и взаимно уважение, необходими за обединението на страната и света.*

Някои основни характеристики на интеркултурното образование:

- особеност на образователните процеси в плуралистичните общества;
- необходима предпоставка за качествено общо образование;
- има собствена ценност, а също и инструментална ценност за подпомагане постигането на други образователни цели;
- идеал, достижим чрез ежедневна работа на всички нива - обучение, администрация, управление, планиране, оценка, училищен климат;
- образование в различност и постигане на съзнание за собствената идентичност;
- образование, за което интеркултурността е философия;

- образование с цел възприемане на демокрацията и мултикултурността на едно общество и подготовка за живот в тези условия;
- движение за образователни реформи, насочено към изменение на образователната среда (ценности, правила, курикулум, организационна структура, методи и управленска политика), за да отразят културния плурализъм;
- институционализирана философия, политика и методи, които подчертават важноста, закономерността и виталността на етническото и културно разнообразие в живота на индивидите и групите и демонстрират уважение към тях;
- хуманистична концепция, основана на човешките права, равенството, уважение на алтернативните начини на живот, приемане, разбиране, и социална справедливост;
- средство за достигане на равенство в образователните възможности;
- образование, свободно от уклони и предразсъдъци, изследващо другите перспективи и култури, вдъхновено от целта за формиране на деца, чувствителни към множество жизнено пътища, различни способности за анализ на опит и идеи, отхвърляща всички форми на дискриминация в обучението и междуличностните отношения в училище спрямо деца, които са жертви поради техните уникални културни характеристики (етнически, расови, лингвистични, полови и т.н.);
- необходимост за разбиране на миналото: идентичността (личностна, културна, социална), историята и културата на другите, еволюцията на мотивите им;
- необходимост за посрещане предизвикателствата на настоящето: ксенофобия, фундаментализъм, насилие;
- основа на живота в бъдеще: мирно съжителство, солидарност, уважение на другите хора;
- съвкупност от знания, умения и компетентности, променящи начина на мислене в дух на отхвърляне на конфронтацията с другите култури, за създаване на нагласи за реципрочност и коопериране;
- води до усвояване на социални умения: за изслушване; за комуникиране; за работа в група; за емпатия. Крайната цел в това отношение е потенциална социална компетентност;
- интеркултурното образование няма универсална структура, а предполага учителите да развият свои собствени концепции в пределите на общите граници, съответстващи на конкретни потребности.

3. ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

В исторически план може да се открият следните периоди в държавната политика на България по отношение на малцинствата: сегрегация (1878-1946), плурализъм (1946-1958), асимилация (1958-1991), интеграция (след 1991). За интеркултурно образование може да се говори едва в последните 10 години и особено след приемането на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (октомври, 1997). Преди това, в периода 1993-95 специфични цели и задачи, свързани с интеркултурализма бяха включени в стандартите по чуждоезиково обучение. Законът за народната просвета (1991, изм. и доп. 1996, 1998) и Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план (1999) включват клаузи, които дават възможност на децата, за които българският език не е майчин, освен задължителното изучаване на български език да изучават своя майчин език в общинските училища при защита и контрол от страна на държавата.

Изследванията в областта на интеркултурното образование се провеждат интензивно от средата на 90-те години, в тясно сътрудничество на Български и чуждестранни университети, БАН и неправителствени организации – основно по линията на програмите TEMPUS, Phare, Comenius и др.

Водят се интензивни курсове с учители – в СУ “Св.Кл. Охридски” (София), ШУ "Епископ Константин Преславски" (Шумен, Варна) и др.

Курсове по интеркултурно образование са включвани в учебните планове на редица университети – в Пловдив, Велико Търново, Бургас, София.

Първата магистърска програма “Интеркултурен диалог” започна да функционира през 1996 г. в СУ.

4. НАШИЯТ ОПИТ

Шуменският университет "Епископ Константин Преславски" е основен център по интеркултурно образование в България. Една от причините за това е, че той е разположен в район със смесено население, особено съсредоточие на ценности, идеи, предразсъдъци, субкултура. Тук се срещат и контактуват българският, турският, ромският, арменският и други етноси. В голяма част от селищата на региона езиковата ситуация, в която се осъществява учебният процес може да се характеризира като билингвистична. Това създава определени трудности както пред децата и техните родители, така и пред училището.

Кадрите на Университета се реализират основно като учители, учени, културни дейци, журналисти. Те оказват мощно формиращо влияние в социокултурен план в рамките на региона.

Специфично за Шуменския университет е доминирането още от 1995 година на изследвания и дейности в областта на образованието. Преподаватели от Педагогическия факултет на Университета взеха активно участие в Темпус проект 09532-95 «BULGAMIN» (Български малцинства) съвместно с университетите на Амстердам, Париж и Болоня и Проект на ФАР № 97-0487 на тема: «Усъвършенстване методите на комуникация между малцинствени етнокултурни общности и гражданското общество в България» - съвместно с IAAF – Барселона. Като резултат бяха организирани многобройни семинари със студенти и преподаватели, както и квалификационни курсове с учители.

В резултат се обособи учебна дисциплина “Интеркултурно образование”, четена от доц.д-р Иван Иванов от учебната 1998 г. на студенти от редица специалности: Предучилищна и начална училищна педагогика, Начална училищна педагогика, Турска филология, Английска филология, Немска филология и др. в бакалавърска и магистърска степен. До момента обучение по нея са преминали над 900 студенти.

С подобен характер е и дисциплината “Етнопедагогика”, четена от същия автор във Великотърновския университет “Св.св. Кирил и Методий” от 2000 г.

От учебната 1999/2000 г. в Педагогически факултет на ШУ започна и първата в България магистърска програма по Гражданско и интеркултурно образование, специално предназначена за учители.

От тази учебна година (2002/2003) започва обучение на студенти по специалността Педагогика (бакалавърска степен), една от специализациите на която е именно интеркултурно образование. Включени са следните дисциплини: теоретични основи на интеркултурното образование, философски основи на интеркултурността, етнопсихология, педагогическа културология, етнология, образование на деца-билингви, педагогически интервенции в мултикултурна среда, психотренинг по интеркултурно образование, практикум по интеркултурно образование.

ПРИЛОЖЕНИЕ: УЧЕБНА ПРОГРАМА ПО ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Автор: доц. д-р Иван Иванов

1. Измерения на културата

Същност на културата. Дефиниции. Съдържание. Образователни функции.

Концепции за културата: културен еволюционизъм; културен релативизъм; културен холизъм; социологически подход; дейностен подход; ценностен подход; култур-антрополо-

гически подход; игрови подход; семиотически подход; биосферен подход; ирационалистки подход. Типология на културите: материална и духовна култура, субкултура, контракултура.

Отношения между културите. Акултурация. Мултикултуралност на света. Глобална култура. Интеркултурност. Културна синхронизация.

Проблемът за идентичността. Акултурация, личност, идентичност. Аз-концепция и културна идентичност. Йохари-модел за перцепция и рефлексия на междуличностните отношения. Модел за оценка на различията в училище "ASK".

2. Етничност - основни понятия и теории

Дефиниране на понятията етничност, етнос, етническа група, раса.

Теории за етничността: примордиалистка концепция; ...биосоциално роднинство; ...израз на рационален избор; ...израз на общи интереси; ... отговор на икономическия антагонизъм; ... форма на социална интеграция; мултидименсионална теория за етничността.

Отношения между етносите. Психоаналитични теории; теории за социалното учене; теория за етноцентризма; етническо съзнание и самосъзнание, теория за предразсъдъците, расизма и дискриминацията. Асимилационистки подход. Стратификационен подход: мнозинство и малцинствени етноси. Ресурсен подход: етнос и власт; етнос и култура; етнос и ресурси (етническа мобилизация); етнос и модернизация на обществото.

Модели на интергрупов контакт. Политически режими и отношения с етносите: расистка, асимилационистка, либерално-плюралистична, корпоративна плюралистична система. Особености на образованието при всеки от тях.

3. Интеркултурно образование

Мултикултурно и интеркултурно образование. Интеркултурното образование и правата на човека. Същност на интеркултурното образование. Основни цели и задачи: развитие на етническа и културна грамотност; личностно развитие; коригиране на предразсъдъци (ценности и нагласи); постигане на интеркултурна социална компетентност; формиране на базови образователни навици; постигане на образователна справедливост; развитие на личностна готовност за социални реформи.

Съдържание, ценности, направления, аспекти на интеркултурното образование. Необходимост от изучаване на човешките права. Учебно съдържание. Принципи за подбор.

Принципи на интеркултурното образование: всеобхватност, развиващ характер, индивидуализация на опита, връзка с общото образование, личностен подход, динамичност, корекционен подход, разнообразие.

Ефекти от интеркултурното образование. Условия за ефективност на интеркултурното образование.

Интеркултурни образователни модели: “доброжелателен мултикултурализъм” (“обучение на културно различни ученици”); “културно разбиращество” (“човешки отношения”); “изучаване на отделни групи”; “образование за културен плурализъм”; “бикултурно образование” (“образование за културна компетентност”); “образование за културна еманципация и социална реконструкция”; “интеркултурна социализация”.

4. Етнопедагогика

История на етнопедагогиката. Първи етап: фолк-педагогика. Втори етап: "велико" руската народна педагогика от XIX век и нейните последователи в България. Трети етап: тоталитарната комунистическа "народна педагогика". Четвърти етап: етнопедагогиката като крос-културна педагогика (Х. Бъргър, А.Жиру). Пети етап: етнопедагогиката като интеркултурна педагогика.

Развитие на идеите за предмета на етнопедагогиката (педагогика на културната диференциация).

Постмодерният дискурс в педагогиката. Термини, свързани с отношението педагогика-култура-етничност. Проблеми при конструирането на интеркултурната педагогика (етнопедагогиката). Етнопедагогиката и общата педагогика.

5. Интеркултурна компетентност

Същност, значение. Училище и интеркултурна компетентност.

Модели: на Милтън Бенет, на Кристин Бенет, AIDA модел.

6. Образование и културна диференциация

Културна диференциация - същност, концепции, измерения: теорията на Х. Хофстеде - властова (йерархична) дистанция, индивидуализъм, мъжественост, отношение към несигурността, времева ориентация. Теорията на Фонс Тромпенаарс - универсализъм, индивидуализъм, емоционалност, специфичност, достижение, отношение към времето, отношение към обкръжаващата среда. Теорията на Клив Димък - разпределение на власт, групов ориентация, агресия, активност, създаване, отношения. Връзка на трите основни концепции.

Когнитивно развитие и културни различия. Когнитивен стил, среда и образование. Когнитивен стил и култура.

7. Фамилна етнопедагогика

Културните различия в семейната среда. Култура на послушанието и боя, култура на срама и почитанието, култура на дисциплината и отговорността, култура на свободата и самостоятелността.

Етно-религиозна структура на населението в България. Особенности на семейното възпитание при основните етноси у нас: българи, турци, роми.

8. Методи за работа в мултикултурна среда

Методи за обучение: лекция, работа в малки групи, дискусия, дебати "за и против", казус, анализ на ситуации, ролева игра, брейнсторминг, симулация. Обучение "в различия". Игри: за запознанства, за коопериране, за социализиране, за упражняване на комуникацията «Аз-ти», за упражняване на чувствата «Аз-мен,самия», за предразсъдъци.

Култура и методи на обучение. Стиллове на обучение: звуков, визуален, кинестетичен, тактилен, групов, индивидуален. Дидактически проблеми на работата с деца от малцинствата. Учителят и обучението на културно различни ученици.

9. Образование на малцинствата

Документи, регламентиращи образованието на малцинствата. Неравенство на шансовете в образованието. Образование и социална мобилност. Доминантни и дефаворитизирани етноси. Проблеми при възпитанието на децата-роми. Билингвизъм и училище. Интеркултурни програми: съдържателно ориентирани, ученик-ориентирани, социално-ориентирани, програми семейство-училище.

10. Учителят и интеркултурното образование

"Пигмалион-ефект" на етническа основа при учителите.

Особености на работата с деца от малцинствата. Подготовка на учители за интеркултурно образование.

ЛИТЕРАТУРА: (1). Иванов, И. Интеркултурно образование. Курс лекции. Ш., 1999. (2). Иванов, И. Проблеми на интеркултурното образование. - Ш., 1997. (3). Иванов, И. Семейна педагогика. Ш., 1998. (3). Иванов, И. Въпроси на гражданското образование. –Ш., 2000. (4). Интеркултурно образование. Наръчник. Под ред. на Ал.Андонов и Пл. Макариев. С., 1996. (5). Ние-те. Кратък етнополитически речник. С., 1997. (6). Общности и идентичности. Ред. и съст. А.Кръстева. С.,1998. (7). Общности и идентичности в България. Ред. и съст. А.Кръстева. С.,1998. (8). Хофстеде, Х. Култури и организации. Софтуер на ума. С., 2001. (9). Bulgaria — Facing Cultural Diversity. Ed. by G. de Keersmaeker and P.Makariev. - Sofia,1999. (10). Intercultural Intercultural Communication and Civil Society. Ed. by P.Makariev. Sofia,2000.(11).Pedagogia interculturale, Roma, 1996.

ПРИЛОЖЕНИЕ: АНОТАЦИЯ ЗА МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА ПО ГРАЖДАНСКО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Магистърската програма по гражданско и интеркултурно образование е в професионално направление "Педагогика" и е предназначена за бакалаври с професионално направление "Педагогика": от специалности "Педагогика", "Специална педагогика", "Социална педагогика", "Предучилищна и начална училищна педагогика", "Предучилищна педагогика и чужд език", "Начална училищна педагогика и чужд език".

Програмата подготвя специалисти по гражданско и интеркултурно образование в училище, чрез системата на социалните дейности и неправителствените организации и специално за работа с деца от малцинствата.

Програмата предлага курсове, които запознават студентите с теоретичните и дидактически основи на гражданското и интеркултурното образование, с неговите философски, етически, правни и икономически аспекти; разглеждат се проблемите на гражданското и интеркултурното образование в обучението по история, география, български език и литература.

Студентите получават подготовка по педагогическо общуване, социална психология, педагогическа риторика, политология, културология, както и в областта на квантитативните и квалитативни изследователски методологии в педагогиката. Те придобиват необходимата квалификация за да водят програми и тренинг по гражданско образование и интеркултурно образование.

Срокът на обучение е 2 семестъра при редовна и 3 – при задочна форма на обучение. Програмата приключва със защита на магистърска теза (25 - 35,000 думи).